

УДК 81'373.44:821.161.3

Студ. В. А. Майсевич
Навук. кір. дац. М. В. Трус
(кафедра беларускай філалогіі, БДТУ)

УСТАРЭЛЫЯ СЛОВЫ Ё РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА “КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ”

Слоўнікавы запас любой мовы бесперапынна змяняецца. На працягу гістарычнага развіцця адны словы змяняюць сваё значэнне, іншыя адыходзяць у пасіўны лексічны запас. Слоўнікавы састаў мовы апэратыўна рэагуе на ўсе змены, якія адбываюцца ў жыцці народа. Для абзначэння новых рэалій і паняццяў або замяшчэння старых назваў узнікаюць новыя словы. Але ў мове назіраецца і адваротны працэс – змяншаецца ўжывальнасць асобных слоў і іх значэнняў, адбываецца выхад некаторых слоў з актыўнага слоўніка. Заўважана, што некаторыя лексічныя адзінкі выкарыстоўваюцца ў мове вельмі доўга. Частка слоў на працягу стагоддзяў можа набываць новыя значэнні. Іншыя словы не затрымліваюцца ў мове на доўга і перастаюць выкарыстоўвацца, не пакінуўшы і следу. Такія адзінкі кваліфікуюцца як устарэлыя.

Устарэлыя словы – лексічныя адзінкі, якія выйшлі з актыўнага складу лексікі і зрэдку ўжываюцца ў сучаснай мове (тут і ладей азначэнні даюцца паводле выдання “Беларуская мова. Энцыклапедыя” [1]). Словы выходзяць з актыўнага ўжытку і становяцца ўстарэлымі па розных прычынах. Адны з іх сталі ўстарэлымі таму, што зніклі асобныя прадметы, з’явы рэчаіснасці, а разам з імі зніклі і іх назвы. Другія словы зрабіліся ўстарэлымі, бо замест іх у мове з’явіліся іншыя назвы.

Сярод устарэлых слоў вылучаюцца архаізмы і гістарызмы. Архаізмы – гэта даўнейшыя назвы прадметаў і з’яў, якія існуюць і ў наш час, але ў працэсе развіцця мовы былі названы іншымі словамі-сінонімамі. Гістарызмы – словы, якія называюць рэчы, з’явы, што выйшлі з ужытку, “сталі гісторыяй.

Устарэлыя словы выкарыстоўваюцца ў мове з рознымі функцыямі. У мастацкіх творах на гістарычныя тэмы ўстарэлая лексіка выконвае намінацыйна-стылістычную функцыю, не толькі пазначае рэаліі, але і стварае пэўны каларыт эпохі. Устарэлыя словы могуць выкарыстоўвацца ў мастацкім тэксце для ўказання на час, у які адбываецца дзеянне.

Прыкладам удалага выкарыстання ўстарэлай лексікі ў мастацкай літаратуры з’яўляюцца творы Уладзіміра Караткевіча. Пісьменнік даў

магчымасць сваім чытачам зазірнуць у “сіваю мінуўшчыну”, правёў іх па гераічных і трагічных старонках беларускай гісторыі. Пісьменнік паказаў, што родны народ не страціў нацыянальнага аблічча, не згубіў сваёй багатай душы.

Мэта даследавання: лексіка-семантычны і этымалагічны аналіз устарэлых слоў, што ўжыты ў рамане “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча [2]. Мэта прадугледжвае вырашэнне наступных задач: 1) выявіць у рамане устарэлыя словы, правесці прадметна-тэматычную класіфікацыю ўстарэлых назваў; 2) вызначыць тыпы ўстарэлых слоў; 3) разгледзець семантычную арганізацыю ўстарэлых слоў.

Для дасягнення пастаўленай мэты і рашэння задач намі выкарыстаны наступныя метады: 1) метады лінгвістычнага апісання; 2) параўнальна-гістарычны метады; 3) метады колькасных падлікаў.

Вывучэнне рамана “Каласы пад сярпом тваім” сведчыць, што вялікая колькасць устарэлых слоў у рамане абумоўлена тэматыкай твора (апісанне гістарычных падзей), жаданнем аўтара як мага дакладней перадаць асаблівасці жыцця і гаворкі прадстаўнікоў шляхты і сялянства 19 стагоддзя. Аўтар сам падае тлумачэнні некаторых слоў. Напрыклад: **жом** ‘выжымкі бульбы або бурака’; **капа** ‘сярэдневяковая грамадская зборня на Беларусі. Разбірала ўнутраныя пытанні абшчыны’; **здольнік** ‘прымак або прыёмшы, наконт якіх загадзя абумоўлена, што яны, як і родныя дзеці, маюць права на частку той гаспадарскай зямлі, якую абрабляюць’; **рубок** ‘тонкае жаночае адзенне накшталт доўгай сарочкі’.

Тлумачэнні аўтара датычацца не толькі незразумелых чытачу слоў, што не выкарыстоўваюцца на сучасным этапе развіцця мовы. Пісьменнік тлумачыць і тыя словы, якія маюць у сучаснай мове іншае значэнне. Такім чынам, ужыванне ўстарэлых слоў у рамане выклікана жаданнем аўтара наблізіць да сучаснага чытача асаблівасці жыцця нашых продкаў, падрабязна і дакладна апісаць пэўную гістарычную эпоху, г.зн. службыць для ўказання на час, у які адбываецца дзеянне.

Аналіз фактычнага матэрыялу сведчыць, што ў рамане У. Караткевіча ўжываюцца ўстарэлыя словы, што з’яўляюцца абазначэннем розных сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных паняццяў. Гістарызмы можна размеркаваць па наступных прадметна-тэматычных групам: назвы асоб (23); назвы метрычных адзінак (9); найменні прадметаў побыту і іх частак (22).

Акрамя гістарызмаў, у творах У. Караткевіча зафіксаваны і архаізмы. На лексіка-семантычным узроўні моўнай сістэмы вылучаюцца: лексічныя архаізмы; семантычныя архаізмы. Да лексічных архаізмаў

адносяцца словы, што ўстарэлі як моўныя адзінкі ў сувязі з існаваннем сінонімаў для выражэння адпаведных паняццяў. Да семантычных архаізмаў адносяцца “словы, у якіх устарэлі толькі некаторыя іх значэнні.

Табліца 1 – Класіфікацыя архаізмаў, ужытых у творы У. Караткевіча

Тыпы архаізмаў		Колькасць архаізмаў
Лексічныя	Уласналексічныя	19
	Лексіка-словаўтваральныя	2
Семантычныя		2

Назіранні над мовай твораў У. Караткевіча паказалі, што асабліва шырока пры абмалёўцы гістарычнага каларыту старажытнай эпохі (апісанні грамадска-палітычнага ладу, культурнага і побытавага асяроддзя) выкарыстоўваюцца гістарызмы.

У залежнасці ад семантыкі сярод такіх лексемаў вылучаюцца наступныя групы:

- а) назвы асоб: *волат, дваране, кушняр, пакаёўка, рамеснік* і інш.;
- б) найменні прадметаў побыту і іх частак: *гумно, запоны, карчма, намітка*, і інш.;
- в) назвы метрычных адзінак: *аршын, гіба, кварта, морг, пуд, сажань*, і інш.

У тканіну гістарычных твораў У. Караткевіча арганічна ўвайшлі і архаізмы, якія з’яўляюцца адным з прыёмаў гістарычнай стылізацыі.

Зафіксаваныя ў раманах У. Караткевіча архаізмы можна размеркаваць па наступных групах:

- а) лексічныя, у межах якіх вылучаюцца:
 1. уласналексічныя: *аказія, дэраш, пантофлі, сак* і інш.;
 2. лексіка-словаўтваральныя: *нягож, паходня*;
- б) семантычныя (2 адзінкі): *бельэтаж, ток*.

Вывучэнне рамана Уладзіміра Караткевіча сведчыць, што вялікая колькасць устарэлых слоў у творы абумоўлена тэматыкай (апісанне гістарычных падзей), жаданнем аўтара як мага дакладней перадаць асаблівасці жыцця і гаворкі прадстаўнікоў шляхты і сялянства 19 стагоддзя.

Такім чынам, устарэлыя намінацыі, што ўжываюцца ў творы выразна адлюстроўваюць працэсы, якія адбываліся ў лексічнай сістэме беларускай мовы на працягу яе гістарычнага развіцця. Апрача

таго, падобныя словы садзейнічаюць раскрыццю ідэйнага зместу твора, выяўленню аўтарскай задумы.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн імя П. Броўкі, 1994. – 545 с.
2. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 704 с.

УДК 746.1

Студ. А. В. Калян
Навук. кір. дац. Т. М. Федарцова
(кафедра беларускай філалогіі, БДГУ)

АСАБЛІВАСЦІ ТКАЦТВА НА ПАЛЕССІ

Чалавецтва ў сваім развіцці прайшло шмат гістарычных этапаў і ў кожным з іх мастацтва заставалася такім жыццёва неабходным, як паветра, ежа, адзенне, дах над галавой. Так і ткацтва. Яно з'явілася ў адпаведны гістарычны момант і паступова вырастала, мянялася разам з чалавекам, удаस्कанальваліся яго формы, кірункі, папаўнялася каляровая гама.

Вышываны ці тканы ручнік – адно з самых распаўсюджаных і старажытных рамёстваў беларускага народнага прыкладнага мастацтва. Ручнік – рэч глыбока сімвалічная, шматзначная. Вышываная, узорыста вытканая тканіна выклікае ў нас шмат пачуццяў і асацыяцый. Створаны па законах мастацтва ручнік упрыгожвае побыт і адначасова з'яўляецца сімвалічным напамінам пра нябачныя сувязі, што знітоўваюць асобнага чалавека з Богам, родам, продкамі. Сваёй прысутнасцю ў хатнім чырвоным куце ці ў царкве на абразях, на прыдарожным ці надмагільным крыжы ручнік адзначае тую прастору, у якой чалавек праз словы малітвы здольны ўзняцца да спасціжэння складаных сувязей з Сусветам.

Ручнік адлюстроўвае гісторыю народа, яго дух, творчыя памкненні і мастацкае светаўспрыманне. Гэта найкаштоўнейшы здабытак беларускай культуры і мастацтва. Нажаль мы ледзве не страцілі падобнае ўмельства стварэння беларускага ручніка. Але ёсць яшчэ на нашай зямлі дбайныя майстры, якія не толькі самі валодаюць складанай тэхнікай нацыянальнага ткацтва, але і навучаюць моладзь. Ад іх я таксама навучылася гэтаму мастацтву і нават двойчы была лаўрэатам конкурса маладых ткачоў.